

Beata Molo

WSPÓŁPRACA GOSPODARCZA NIEMIEC Z ROSJĄ W LATACH 1992-2002. WYBRANE PROBLEMY

Zainteresowanie Niemiec rozwojem współpracy gospodarczej z Rosją było motywowane zarówno względami politycznymi, jak i ekonomicznymi. Wynikało ono również z doświadczeń współpracy Związku Radzieckiego z NRD i RFN. Od początku swojego istnienia NRD miała ściśle powiązania gospodarcze z ZSRR. Udział ZSRR w bilansie handlu zagranicznego Niemiec Wschodnich sięgał nawet 35–40%, natomiast udział NRD w obrocie handlowym ZSRR wynosił 11%. Około 20% wymiany towarowej ZSRR z państwami uprzemysłowionymi Zachodu przypadało na RFN. W 1989 roku udział RFN w całości eksportu ze Związku Radzieckiego wyniósł około 3,9%, natomiast w całości importu do ZSRR – 5,8%. Tym samym ZSRR zajmował 13. miejsce wśród partnerów handlowych RFN. Mimo, iż radziecko-zachodnioniemiecki obrót towarowy miał dla RFN niewielkie znaczenie, to jednak Związek Radziecki spośród wszystkich państw Europy Wschodniej był dla Niemiec Zachodnich ważnym rynkiem zbytu i zaopatrzenia.

Jak zauważył Erhard Cziomer, ZSRR był w dużym stopniu zainteresowany współpracą gospodarczą z RFN. Rząd federalny traktował ją instrument oddziaływania politycznego, choć ze względu na wielkość i zasoby gospodarki radzieckiej, a przede wszystkim jej samowystarczalność, nigdy nie stał się środkiem szantażu i nacisku. Między RFN a ZSRR mogła być wyłącznie mowa o współpracy na zasadzie wzajemnych korzyści, aczkolwiek w aspekcie długofalowym wymagała ona również korzystnego klimatu politycznego¹.

¹ E. Cziomer, *Miejsce ZSRR w polityce zagranicznej RFN*, Poznań 1988, s. 202.

Wynikiem zainteresowania RFN rozwojem współpracy gospodarczej ze Związkiem Radzieckim było zawarcie w 1989 roku dwustronnej umowy o ochronie inwestycji. Stanowiła ona gwarancję układów i transferu zysku w obcej walucie. Poza tym RFN znalazła się w grupie krajów (obok Finlandii, Włoch, Francji i Austrii), których banki były właścicielami 60% udziałów w spółce akcyjnej z ZSRR (o kapitale 100 mln rubli), tworzącej Międzynarodowy Bank Moskiewski. Powołanie banku ustalono w czerwcu 1989 roku, a jego zadaniem miało być udzielanie pożyczek wspólnym przedsięwzięciom².

Po zjednoczeniu Niemiec i rozpadzie ZSRR, którego sukcesorką stała się Federacja Rosyjska, główne cele i interesy Niemiec dotyczące rozwoju współpracy gospodarczej z Rosją były następujące:

- rozwój polityczno-gospodarczej transformacji w Rosji w celu wzrostu stabilności na całym jej obszarze,
- wypełnienie zobowiązań gospodarczych, wynikających z traktatu o jedności Niemiec w celu zgodnego z terminarzem zapewnienia wycofania armii rosyjskiej z obszaru byłej NRD,
- zapewnienie należytych warunków życia około dwóm milionom Niemców rosyjskich,
- powiązanie rosyjskiej gospodarki z europejskim obszarem gospodarczym i włączenie jej w sieć światowej wymiany handlowej.

Wśród interesów gospodarczych dominowały:

- zbyt, tzn. szybkie otwarcie wykazującego chroniczny brak zaopatrzenia rynku rosyjskiego dla towarów niemieckich,
- stabilizacja, szczególnie istotna dla gospodarki nowych landów niemieckich, które najdotkliwiej odczuły zmianę systemową i strukturalną w Rosji,
- zaopatrzenie, czyli dostawy rosyjskich surowców i energii dla niemieckiego przemysłu;
- inwestycje, związane z postrzeganiem Rosji jako korzystnego finansowo miejsca produkcji dla niemieckich przedsiębiorstw.

Ze strony Rosji zainteresowanie bilateralnymi stosunkami gospodarczymi również było motywowane aspektami politycznymi i gospodarczymi. Wynikało ono przede wszystkim z chęci uzyskania poparcia w staraniach rosyjskich o włączenie do gospodarki światowej i jej instytucji finansowych. Ponadto Rosja oczekiwała:

- wypełnienia niemieckich obietnic finansowych związanych z procesem zjednoczenia Niemiec i wyprowadzeniem armii rosyjskiej z terytorium byłej NRD,
- zorganizowania przez rząd federalny pomocy dla Niemców rosyjskich,
- zwiększenia eksportu surowców mineralnych i energii do Niemiec w celu zdobycia dewiz potrzebnych na opłaty importowe i obsługę długu zagranicznego,
- poparcia Niemiec dla procesu transformacji w Rosji oraz uzyskania dla niej pomocy międzynarodowej³.

² J. Woroniecki, *Polityka ZSRR wobec obcego kapitału inwestycyjnego*, „Sprawy Międzynarodowe” 1990, nr 4, s. 43.

³ H. H. Höhmann, Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen: Stand, Probleme, Perspektiven, Teil I: Wirtschaftsstruktureller Kontext und Handelsentwicklung*, „Berichte des BIOst” 1994, nr 55, s. 14–16.

Spełniając powyższe oczekiwania, Niemcy w latach 1990–1992 skierowały do krajów byłego ZSRR następujące środki pomocowe (ogółem 81,2 mld marek):

- pomoc techniczna – 0,7 mld marek,
- środki żywnościowe i lekarstwa – 2,5 mld marek,
- nakłady związane z opuszczeniem przez radzieckich żołnierzy obszaru b. NRD – 14,7 mld marek,
- gwarancje kredytowe – 9,2 mld marek,
- zaciągnięcie kredytu przez były ZSRR w celu sfinansowania wycofania żołnierzy z byłej NRD – 3,0 mld marek,
- gwarancje eksportowe – 28,5 mld marek,
- finansowanie inwestycji – 4,2 mld marek,
- saldo rubla transferowego – 15,0 mld marek,
- odsetki od salda rubla transferowego – 3,4 mld marek⁴.

Przedstawione powyżej interesy Niemiec i Rosji dotyczące wzajemnej współpracy gospodarczej znalazły odzwierciedlenie w niemiecko-rosyjskim dialogu gospodarczym. Dialog ten był prowadzony w nowych warunkach, które wymagały zinstytucjonalizowania podjętych wysiłków.

Podczas pierwszej wizyty Borysa Jelcyna w Niemczech, jeszcze jako prezydenta Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, w listopadzie 1991 roku, wyrażono chęć stworzenia nowego instytucjonalnego mechanizmu wspierania niemiecko-rosyjskiej współpracy gospodarczej. Równocześnie podkreślano, że współpraca gospodarcza powinna być kontynuowana w oparciu o podstawy stworzone w przeszłości i jednocześnie być zorientowana na potrzeby transformacji systemowej w Rosji.

W celu nadania nowego impulsu stosunkowo skromnej wymianie Niemiec i Rosji, postanowiono powołać Radę Współpracy, która miała być organem wspierającym i koordynującym wzajemny handel oraz współpracę. Idea ta została urzeczywistniona 18 lutego 1992 roku. Na pierwszym posiedzeniu Rady zostały powołane sektorowe grupy robocze dla następujących dziedzin współpracy gospodarczej: doradztwo gospodarcze, ropa naftowa i gaz ziemny, tekstylia i odzież, rolnictwo i przemysł spożywczy, chemia i farmacja, konwersja uzbrojenia i handel. Te grupy sektorowe zostały potem uzupełnione o nowe: banki, infrastruktura i komunikacja, przemysł lotniczy oraz kosmiczny⁵. Zadaniem Rady było m.in.:

- prawna ochrona niemieckich przedsiębiorstw inwestujących na Wschodzie,
- zainicjowanie kontaktów między instytucjami gospodarczymi obu krajów,
- pomoc finansowa i technologiczna Republiki Federalnej Niemiec dla Federacji Rosyjskiej poprzez rozwój dwustronnych, bezpośrednich kontaktów między przedsiębiorstwami obydwu państw oraz na szczeblu rządowym.

Działalność Rady była stymulowana i dotowana przez państwo. W sierpniu 1992 roku powstał pierwszy oddział tej placówki w Moskwie. Jego pracę ogranicza-

⁴ Za: F. Oldenburg, *Das vereinigte Deutschland und das neue Russland*, „Deutschland-Archiv” 1993, nr 11, s. 1246–1247.

⁵ H. H. Höhmann, Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen... Teil II*, „Berichte des BIÖst” 1994, nr 56, s. 7.

ły jednak problemy polityczne i gospodarcze w Rosji, m.in. rozpad dotychczasowych powiązań, błędne decyzje oraz brak norm prawnych regulujących procesy transformacyjne, a także zbyt wolny rozwój prywatnej przedsiębiorczości.

Władze Federacji Rosyjskiej zainteresowane były także doradztwem i pomocą techniczną Niemiec przy procesie polityczno-ekonomicznej transformacji kraju. Istotne znaczenie miał pod tym względem program *Transform*. W jego ramach, w latach 1993–2001 ponad 300 rosyjskich projektów wsparto kwotą około 200 mln euro. W 2002 roku przeznaczono na realizację 10 mln euro. W latach 1993–2002 w ramach tego programu 14% środków przeznaczono na doradztwo rządowe i parlamentarne, 44% – na sektor przedsiębiorstw, 30% – na kształcenie i doksztalcanie, 8% – na sektor finansowy, po 2% – na sektor rolny i współpracę administracyjną. Około 1/3 środków *Transform* przekazano do szczebla federalnego w celu polepszenia prawnych i administracyjnych warunków inwestycyjnych, w szczególności zniesienia przeszkód dla niemieckich inwestycji w Rosji. Natomiast 2/3 środków było zarezerwowanych dla szczebla regionalnego. Na pierwszym planie znalazła się odbudowa prywatnego sektora gospodarczego oraz restrukturyzacja przedsiębiorstw sektora przemysłowego i rolnego⁶.

Nieudane reformy gospodarcze oraz krach finansowy w Rosji z 17 sierpnia 1998 roku wpłynęły niekorzystnie na współpracę gospodarczą. Znalazło to wyraz w spadku wymiany handlowej, ograniczeniu inwestycji niemieckich i wystąpieniu wielu problemów przy kooperacji przemysłowej oraz w dalszym wzroście zadłużenia Rosji w Niemczech.

Sytuacja ta zmusiła rząd Helmuta Kohla do podjęcia wobec Rosji następujących działań gospodarczo-finansowych:

- zawieszenie gwarancji kredytowych „Hermesa” dla Rosji i przesunięcie jej z czwartej do piątej grupy ryzyka,
- przeznaczenie dodatkowych środków finansowych w budżecie federalnym na rok 1999 na częściową refundację kredytów oraz pozostałych roszczeń banków i instytucji finansowych Niemiec wobec Rosji,
- przejściowe cofnięcie poparcia starań Rosji w Klubie Londyńskim o restrukturyzację zadłużenia⁷.

Regres w stosunkach gospodarczych Niemiec i Rosji okazał się zjawiskiem przejściowym. Oznaką poprawy było m.in. zwiększenie niemieckich inwestycji bezpośrednich w Rosji z 400 mln marek w 1998 roku do 660 mln marek w 1999 roku⁸.

Kolejna zmiana polityki gospodarczej Niemiec wobec Rosji wiązała się z dojściem w Niemczech do władzy koalicji SPD/Sojusz'90/Zieloni oraz objęciem funkcji prezydenta Federacji Rosyjskiej przez Władimira Putina. Zainicjowane przez niego reformy zmieniły percepcję Rosji przez zachodnich partnerów. Zauważono, że

⁶ Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen unter Putin. Praxis – Probleme – Perspektiven*, „SWP-Studie”, November 2004, s. 17, <http://www.swp-berlin.org>.

⁷ E. Cziomei, *Problemy współpracy gospodarczej Niemiec z Rosją po zmianie ekipy rządzącej w Rosji*, „Opinie” 2001, nr 44, s. 4.

⁸ K. Mangold, *Wirtschaftsfaktor Russland. Die deutsche Wirtschaft hat Anlass zur Hoffnung*, „Internationale Politik” 2000, nr 5, s. 3.

Putin to „szansa dla Niemiec” na zacieśnienie stosunków z Rosją⁹, a przede wszystkim na poprawę i rozwój niemiecko-rosyjskiej współpracy gospodarczej.

Rosję zaczęto postrzegać zatem jako kluczowego partnera przy współpracy gospodarczej, stąd też naturalne wydaje się dążenie do nadania partnerstwu strategicznemu, obok politycznego, także wymiaru gospodarczego.

Dążenia Rosji do „strategicznego partnerstwa gospodarczego” z Niemcami warunkowały trzy czynniki:

- Niemcy są głównym partnerem handlowym Federacji Rosyjskiej,
- RFN jest największym międzynarodowym wierzycielem Rosji,
- ponad 1/3 importowanych przez RFN surowców energetycznych pochodzi z Rosji. W związku z tym rosyjskie interesy i cele dotyczyły:
- zaangażowania Niemiec w restrukturyzację rosyjskiej gospodarki,
- niemieckiego zaangażowania na rzecz mobilizacji kapitału zagranicznego napływającego do Rosji,
- dostaw energii i surowców do Niemiec.

Zaś interesy i cele Niemiec odnośnie do „strategicznego partnerstwa gospodarczego” można ująć w sposób następujący:

- szybkie i trwałe otwarcie rosyjskiego rynku dla niemieckich towarów,
- Rosja jako korzystne miejsce produkcji ze względu na koszty oraz pomost na drodze do otwarcia rynków krajów WNP dla niemieckich inwestorów,
- stabilne i pewne zaopatrzenie niemieckiej gospodarki w energię i surowce z Rosji¹⁰.

Już podczas oficjalnej wizyty prezydenta Putina w Niemczech 15–16 czerwca 2000 roku uzgodniono wiele porozumień, które miały przyczynić się do ożywienia współpracy gospodarczej między RFN a Rosją. Najważniejsze z nich to:

- porozumienie pomiędzy Gazpromem a Wintershall AG, przewidujące podjęcie prac przygotowawczych do eksploatacji złóż gazu ziemnego na północy Rosji (w rejonie peczorskim). Eksploatację planowano rozpocząć w 2004 roku; wymagało to jednak zawarcia odrębnego porozumienia dotyczącego finansowania całego przedsięwzięcia w wysokości 2 mld marek,
- porozumienie pomiędzy Gazpromem a Saltzgitter Anlagebau GmbH, dotyczące projektu modernizacji oraz budowy nowych gazociągów. Na powyższy cel przewidziano około 1 mld marek,
- porozumienie pomiędzy Gazpromem a Ruhrgas AG, zakładające przygotowanie wspólnych projektów dotyczących oszczędności energetycznych rzędu 90 mln ton jednostek przeliczeniowych oraz ochrony środowiska w Rosji¹¹.

W celu realizacji „strategicznego partnerstwa gospodarczego” powołano roboczą grupę ds. strategicznej kooperacji niemiecko-rosyjskiej. W założeniu grupa miała spotykać się w odstępach dwu- albo czteromiesięcznych. Pierwsze spotkanie grupy odbyło się 26 lipca 2000 roku. Jej członkowie, po trzech z każdej strony, są mianowani osobiście przez kanclerza federalnego i prezydenta Rosji. Grupa ta miała za-

⁹ S. Żerko, *Niemcy wobec Rosji na przełomie stuleci*, „Przegląd Zachodni” 2001, nr 3, s. 114.

¹⁰ Ch. Meier, *Deutsch – russische Wirtschaftsbeziehungen...*, s. 17.

¹¹ Za: E. Cziomer, *Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Wspólnoty Niepodległych Państw u progu XXI wieku ze szczególnym uwzględnieniem miejsca i roli Rosji*, „Państwo i Społeczeństwo” 2001, nr 1, s. 21–22.

pewnie Niemcom uprzywilejowaną pozycję wśród pozostałych zagranicznych partnerów Rosji. Zakres działalności grupy obejmował:

- wsparcie procesu reform gospodarczych w Rosji (w szczególności: rozwój systemu bankowego, reforma sektora energetycznego, technologie informatyczne, komunikacyjne i tzw. wysokie),
- konkretne projekty i zamierzenia inwestycyjne niemieckich przedsiębiorstw,
- opracowanie propozycji dotyczących ułatwień w dostępie do rosyjskiego rynku,
- dyskusja dotycząca instrumentów finansowania.

Początkowo zakładano, że grupa zakończy swoją działalność po 12 miesiącach. Podczas szczytu niemiecko-rosyjskiego w Petersburgu 9–10 kwietnia 2001 roku, podjęto decyzję o przedłużeniu prac grupy o rok. Natomiast w trakcie konsultacji niemiecko-rosyjskich w Weimarze 9–10 kwietnia 2002 roku, Schröder i Putin instytucję tę podnieśli do rangi stałego organu w stosunkach niemiecko-rosyjskich (w tym samym czasie w ramach grupy zostały utworzone trzy podkomisje: ds. „Hermesa”, banków i zadłużenia), który mógłby stać się ważnym miejscem dialogu polityczno-gospodarczego obu państw.

Ze względu na ograniczone ramy opracowania, omówione zostaną tutaj następujące aspekty niemiecko-rosyjskiej współpracy gospodarczej: wymiana handlowa, zadłużenie Rosji wobec Niemiec oraz inwestycje i kooperacja przemysłowa.

Znaczenie i zakres wymiany handlowej

Wymiana handlowa stanowiła w omawianym okresie główny obszar niemiecko-rosyjskiej współpracy gospodarczej. Jak już wspomniano, wynikało to z tradycji wzajemnych kontaktów gospodarczych, albowiem do 1990 roku RFN i NRD były ważnymi partnerami handlowymi dla Związku Radzieckiego.

Oczekiwania związane z odgrywaniem przez Niemcy roli głównego partnera przy restrukturyzacji i modernizacji gospodarki rosyjskiej nie spełniły się. Od 1990 roku obniżała się wartość wymiany towarowej. Wartość rosyjskiego eksportu do Niemiec zmniejszyła się z 16 mld (1990) do 11 mld marek (1992), natomiast importu z Rosji do Niemiec – z 22 mld do 10 mld marek. Szczególnie negatywnie odbiło się to na pozycji „nowych landów”, których udział w handlu zagranicznym ZSRR w okresie istnienia NRD dochodził nawet do 39%. Wartość eksportu z „nowych landów” do Rosji spadła z 14,2 mld (1990) do 4,3 mld marek (1992), natomiast importu z Rosji do „nowych krajów związkowych” – z 8,2 mld do 2,7 mld marek.

Przyczyny tej sytuacji wiązały się z trudnościami wynikającymi z przemian gospodarczych i politycznych w Rosji. Były to m.in.: sprzeczności w przepisach, brak klarownego rozdziału kompetencji między centralą i podmiotami Federacji oraz, po stronie rosyjskiej, zmieniający się partnerzy¹².

Wymiana handlowa między Niemcami a Rosją zmniejszyła się w 1992 roku o około 20%, przy czym eksport z nowych landów do Rosji uległ zmniejszeniu o po-

¹² H. Timmermann, *Die Europapolitik Russlands und die russisch-deutschen Beziehungen*, „Berichte des BIOst” 1993, nr 36, s. 37–38.

nad 40%, a w stosunku do 1990 roku nawet o około 70%. Udział Federacji Rosyjskiej w handlu Niemiec z krajami WNP wynosił 81% (1993). Wartość obrotów wzajemnych wynosiła w 1993 roku 22,1 mld marek i odpowiadała poziomowi z roku poprzedniego. Wartość eksportu z Rosji do Niemiec zmniejszyła się o około 300 mln marek, natomiast z Niemiec do Rosji wzrosła o 900 mln marek¹³. W 1994 roku wartość obrotów towarowych niemiecko-rosyjskich wyniosła 23 923 mld marek, natomiast w 1995 roku 23 869 mld marek.

Na przełomie lat 1995/1996 Rosja utraciła pozycję najważniejszego partnera handlowego Niemiec wśród państw wschodnioeuropejskich, spadając na trzecie miejsce, za Polskę i Czechy. Stało się tak z powodu spadku zaufania do rosyjskich kontrahentów. Ekonomiści z kręgu doradców kanclerza Kohla dość ostrożnie traktowali możliwości inwestowania w Rosji, argumentując, że chwiejna sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza, brak dewiz, wysoki stopień konfliktowości owego terytorium i słaba infrastruktura uniemożliwiają robienie „dobrych interesów”¹⁴.

Od 1996 roku Federacja Rosyjska uzyskuje wyraźną nadwyżkę w bilansie handlowym, ocenianą na około 3 mld marek, co jednak wiązało się z ograniczeniami zakupów towarów i dóbr inwestycyjnych w Niemczech. Nie uległa zmianie niekorzystna dla Rosji struktura handlowa, ponieważ w jej eksporcie dominowały surowce i półfabrykaty, natomiast w imporcie wyroby gotowe i urządzenia techniczne, maszyny oraz dobra inwestycyjne¹⁵.

Przyczyną utrzymującej się stagnacji w handlu niemiecko-rosyjskim w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych była m.in. powściągliwość strony niemieckiej w udzielaniu na większą skalę gwarancji kredytowych „Hermesa”, które objęły tylko około 20% niemieckiego eksportu do Rosji.

Wspomniany krach finansowy w Rosji 17 sierpnia 1998 roku spowodował gwałtowny spadek obrotów handlowych. W ostatnim kwartale 1998 roku niemieckie przedsiębiorstwa dostarczyły na rynek rosyjski towary o wartości 2,3 mld marek, tzn. o 53% mniej niż w tym samym okresie w 1997 roku. Wartość importu spadła o 20,9% – do 3,5 mld marek. Ogółem eksport do Rosji spadł w 1998 roku o 11,7%, podczas gdy import z Rosji o 14,1%¹⁶.

W wyniku kryzysu gospodarczego w Rosji spadło zapotrzebowanie na artykuły importowane z Niemiec; natomiast w Niemczech nadal utrzymywało się duże zapotrzebowanie na surowce energetyczne. Ta asymetria wymiany handlowej przyniosła niekorzystne skutki dla Niemiec w postaci deficytu handlowego, Rosji zaś ułatwiła wzmocnienie tendencji wzrostu gospodarczego¹⁷.

¹³ H. H. Höhmann, Ch. Meier, H. Timmermann, *Russia and Germany in Europe. Recent Trends of political and Economic Relations*, „Berichte des BIOst” 1997, nr 38, s. 18.

¹⁴ B. Koszel, *Niemcy w poszukiwaniu nowego miejsca w Europie i na świecie*, [w:] L. Janicki, *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, Poznań 1996, s. 173.

¹⁵ E. Cziomer, *Charakter stosunków niemiecko-rosyjskich w postzimmnowojennej Europie*, [w:] *Polska i jej sąsiedzi w latach dziewięćdziesiątych. Polityczne i ekonomiczne aspekty współpracy i integracji*, red. B. Lomiński, M. Stolarczyk, Katowice 1998, s. 154–155.

¹⁶ *Deutscher Handel mit Russland zusammengebrochen*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 9 marca 1999, s. 1.

¹⁷ Za: E. Cziomer, *Problemy współpracy...*, s. 11.

Tab. 1. Rozwój obrotów towarowych między Niemcami i Rosją w latach 1993–2000 w mld marek, w latach 2001–2002 w mln euro

Lata	Eksport RFN	Import RFN	Obroty łączne	Saldo
1993	11,3	10,7	22,0	+ 0,6
1994	10,7	13,1	23,8	- 2,4
1995	10,2	13,6	23,8	- 3,4
1996	11,4	15,4	26,8	- 4,0
1997	16,4	17,1	33,5	- 0,7
1998	14,5	14,7	29,2	- 0,2
1999	9,5	16,7	26,2	- 7,2
2000	13,0	28,4	41,4	- 15,4
2001	14,5	10,2	24,7	- 4,2
2002	13,0	11,3	24,3	- 1,6

Źródło: *Statistische Jahrbücher für die Bundesrepublik Deutschland*, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden.

W 2000 roku, wskutek powodzenia reform w Rosji i korzystnego kształtowania się dla niej cen na rynkach światowych, doszło do znacznego zwiększenia obrotów względem poprzednich lat oraz do powstania niespotykanego do tej pory deficytu handlowego Niemiec w wysokości 15,4 mld marek. Deficyt ten odzwierciedlał niekorzystną strukturę obrotów handlowych między Niemcami i Rosją. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych wyroby gotowe stanowiły około 80% ogółu eksportu z Niemiec do Rosji, natomiast artykuły rolno-spożywcze – 18,5%. Z kolei 33,6% ogółu eksportu z Rosji do Niemiec stanowiły surowce, a 56% półprodukty.

Z perspektywy Niemiec w latach 2000–2002 wymiana towarowa z Rosją rozwijała się korzystnie. Wartość obrotu towarowego wzrosła z 21,306 mln do 24,551 mln euro. Wartość niemieckiego eksportu wzrosła w tym okresie z 6,66 mln do 11,373 mln euro, natomiast wartość importu z Rosji spadła z 14,707 mln do 13,178 mln euro. Deficyt bilansu handlowego Niemiec zmniejszył się w tym okresie z 8,041 mln euro do 1,805 mln euro.

Tab. 2. Import z Rosji do Niemiec w latach 2000–2002 (w mln euro)

Grupy towarów	wartość udziału w mln euro (w %) w 2000	wartość udziału w mln euro (w %) w 2001	wartość udziału w mln euro (w %) w 2002
artykuły spożywcze	225,0 (1,5%)	212,1 (1,5%)	185,5 (1,4%)
surowce:	6.298,4 (43,2%)	5.759,4 (39,7%)	9.825,0 (74,5%)
w tym gaz i ropa	6.104,3 (41,9%)	5.495,2 (37,8%)	9.645,7 (73,1%)
półprodukty, w tym:	7.063,3 (47,6%)	7.454,5 (51,3%)	2.195,8 (16,6%)
aluminium	(2,3%)		
miedź	590,5 (4,0%)	454,5 (3,1%)	322,0 (2,4%)
nikiel	398,0 (2,7%)	278,3 (1,9%)	265,9 (2,0%)
chemiczne półprodukty	5.088,2 (34,2%)	5.900,8 (40,6%)	867,6 (6,5%)

prefabrykaty	639,2 (4,3%)	143,6 (1,0%)	594,8 (4,5%)
w tym:			
chemiczne	264,4 (1,8%)	235,6 (1,6%)	
metalowe	233,3 (1,6%)	245,5 (1,7%)	316,0 (2,3%)
produkty gotowe	446,2 (3,1%)	417,2 (2,9%)	329,2 (2,4%)
w tym:			
ubrania	(0,6%)		
maszyny	(0,4%)		
reeksport	28,5 (0,2%)	22,7 (0,2%)	47,8 (0,3%)
ogółem	14.700,7	10.257,6	13.178,0

Źródło: Za: Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen...*, s. 8.

Wartość eksportowanych z Niemiec do Rosji maszyn wzrosła z 916,5 tys. euro do 2627,8 mln euro, natomiast wartość eksportowanych produktów spożywczych zwiększyła się z 608,1 tys. do 888,5 tys. euro (por. tabela nr 3). Nie sposób natomiast wykazać podobnej dynamiki w odniesieniu do importu z Rosji do Niemiec. W imporcie z Rosji dominowały nośniki energii i surowce. Półprodukty stanowiły drugą ważną grupę produktów importowanych z Rosji – 47,6% ogółu importu, w tym przede wszystkim chemiczne półprodukty i metale nieżelazne, jak miedź i nikiel (por. tabela nr 2).

Tab. 3. Eksport z Niemiec do Rosji w latach 2000–2002 (w mln euro)

Grupy towarów	wartość udziału w mln euro (w %) w 2000	wartość udziału w mln euro (w %) w 2001	wartość udziału w mln euro (w %) w 2002
artykuły spożywcze	608,1 (9,1%)	942,1 (9,2%)	888,5 (7,8%)
surowce	39,7 (0,6%)	39,4 (0,4%)	30,3 (0,3%)
półprodukty, w tym:	126,5 (1,9%)	155,1 (1,5%)	172,3 (1,5%)
chemiczne półprodukty	(1,0%)		
prefabrykaty, w tym:	801,9 (12,0%)	1.056,1 (10,3%)	983,6 (8,6%)
tkaniny	(1,3%)		
chemiczne	503,2 (7,6%)	682,7 (6,7%)	550,9 (4,2%)
metalowe	92,6 (1,4%)	138,5 (1,4%)	215,8 (1,9%)
produkty gotowe, w tym:	5.077,3 (76,2%)	8.058,9 (78,6%)	9.292,1 (81,6%)
chemiczne	1.569,7 (23,6%)	871,6 (8,5%)	1.033,1 (9,1%)
maszyny	916,5 (13,7%)	2.322,2 (22,6%)	2.627,8 (23,1%)
elektrotechniczne	183,1 (2,8%)	1.558,9 (15,2%)	1.507,9 (13%)
optyczne	622,4 (9,3%)	291,1 (2,8%)	555,6 (4,8%)
samochody	830,1 (12,9%)	1.600,5 (15,6%)	1.761,4 (15,5%)
reeksport	6,3 (0,1%)	6,1 (0,1%)	6,9 (0,1%)
ogółem	6.660,0	10.257,6	11.373,7

Źródło za: Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen...*, s. 9.

W trakcie analizy wymiany handlowej pomiędzy RFN a Rosją w kontekście handlu wschodniego Niemiec, zwraca uwagę jej relatywnie niski poziom. W 2000 roku handel wschodni Niemiec wynosił 244,2 mld marek, z czego na Rosję i WNP przypadało tylko 53 mld marek, pozostała zaś część na kraje Europy Środkowo-Wschodniej. W handlu z państwami WNP na Rosję przypadło 41,4 mld marek. W handlu wschodnim Niemiec Rosja zajmowała dopiero trzecią pozycję, znacznie ustępując Polsce (obroty rzędu 51,6 mld marek) i Czechom (50,2 mld marek) i tylko nieznacznie wyprzedzając Węgry (40,8 mld marek). W 2001 roku wartość wzajemnej wymiany handlowej Niemiec i Rosji wzrosła o prawie 17%, osiągając poziom 24,8 mld euro. O 54% wzrosła wartość niemieckiego eksportu do Rosji. W latach 2000–2001 wartość wzajemnych obrotów zwiększyła się o 80%. W 2002 roku wartość niemiecko-rosyjskiej wymiany towarowej wyniosła 24,3 mld euro¹⁸.

Wśród niemieckich dóbr eksportowanych na rosyjski rynek dominują maszyny, urządzenia i pojazdy. Natomiast Rosja jest dla Niemiec ważnym dostawcą nośników energii, w szczególności gazu ziemnego i ropy naftowej. Z kolei Niemcy są zainteresowane zwiększeniem dostaw surowców energetycznych z Rosji. Dostawy rosyjskiego gazu pokrywają około 40% niemieckiego zapotrzebowania na ten surowiec, a ropy naftowej – około 30%. Niemcy miały także żywotny interes w zmniejszeniu deficytu handlowego, co mogłoby jednak nastąpić dzięki zwiększeniu ich eksportu do Federacji Rosyjskiej. To z kolei mogłoby nastąpić przy ożywieniu kontaktów przemysłowych i bezpośrednich inwestycji niemieckich w Rosji¹⁹.

Problem współpracy handlowej jest zagadnieniem szerszym. Wymaga nie tylko stabilizacji w stosunkach politycznych, które w omawianym okresie uległy znacznej poprawie i postępowi, stając się jednym z filarów niemiecko-rosyjskiego partnerstwa strategicznego; lecz także wypracowania nowych form współpracy i powiązań gospodarczych.

Problem zadłużenia Rosji wobec Niemiec

Problem zadłużenia zagranicznego od początku lat dziewięćdziesiątych wpływał niekorzystnie na gospodarkę rosyjską. Na początku 2001 roku zadłużenie zagraniczne Rosji wynosiło około 170 mld dolarów, z czego 144,4 mld dolarów to długi z okresu Związku Radzieckiego, które przejęła Federacja Rosyjska. RFN była największym wierzycielem Rosji, której zadłużenie wynosiło około 40 mld dolarów z tytułu kredytów poradzieckich oraz dodatkowo około 17 mld dolarów nowych kredytów, zaciągniętych po 1992 roku. Ponadto Rosja była winna Niemcom również około 6,5 mld tzw. rubli transferowych przejętych po zjednoczeniu przez RFN jako dług Związku Radzieckiego wobec NRD. Ich wartość była szacowana na około 6 mld dolarów. Wartość przeliczeniowa długów rosyjskich stanowiła około 75% jej

¹⁸ Statistisches Jahrbuch 2003 für Bundesrepublik Deutschland, Wiesbaden 2003, s. 295.

¹⁹ E. Cziomer, *Problemy współpracy...*; zob.: H. Adomeit, K. Bastian, R. Götz, *Deutsche Russlandpolitik unter Druck*, „SWP-Aktuell”, Dezember 2004, s. 2–3, <http://www.swp-berlin.org>.

PKB (według przelicznika dolarowego) oraz około 200% wartości całego rocznego eksportu Rosji. Obsługa długu rosyjskiego wynosiła w 2000 roku około 14,5 mld dolarów. Powyższe obciążenia wykluczały możliwość regularnych spłat długów przez Rosję, która systematycznie zabiegała o odroczenie spłat lub ich częściowe umorzenie względnie restrukturyzację²⁰.

Podczas spotkania kanclerza Helmuta Kohla z prezydentem Borysem Jelcy-nem w Moskwie w grudniu 1992 roku, Niemcy zgodziły się na odroczenie do 2000 roku spłaty części rosyjskich długów w wysokości 17,6 mld marek – były to zobowiązania ZSRR wobec NRD wynikające z transakcji w rublach transferowych.

Zgodnie z obietnicą daną Rosji podczas szczytu państw G-7 w Monachium, 19 państw wierzycieli podpisało 2 kwietnia 1993 roku z Rosją porozumienie o konwersji długów byłego Związku Radzieckiego. Na mocy tego porozumienia, zobowiązania finansowe Rosji przewidziane do uregulowania w 1993 roku (ogółem 7 mld dolarów), a wynikające z układów zawartych do 1 stycznia 1991 roku, zostały rozłożone na 10 lat. Natomiast zobowiązania wynikające z układów zawartych w 1991 roku miały być rozłożone na 7 lat. Z kolei zobowiązania powstałe po 1 stycznia 1992 roku, miały zostać spłacone w trybie „normalnym”.

W powyższym porozumieniu zostały także uwzględnione rosyjskie długi wobec Niemiec (9 mld marek, tzn. 35% całości konwertowanego długu), co stanowiło obciążenie budżetu federalnego w wysokości około 8 mld marek. Według ustaleń, Federacja Rosyjska musiała wypłacić Niemcom 505 mln marek. Najważniejszym postanowieniem układu dla Niemiec było stwierdzenie, że tylko połowa należności wynikających z układów zawartych w 1991 roku miała zostać poddana konwersji. Druga połowa natomiast miała zostać spłacona do 30 września 1993 roku.

23 września 1993 roku podpisano niemiecko-rosyjski układ o konwersji długów w wysokości 8 mld marek. Spłatę tych należności rozłożono na 10 lat.

Na spotkaniu ministrów finansów i prezesów banków emisyjnych państw tworzących grupę G-7, przedłużono regulacje konwersji z 2 kwietnia 1993 roku do końca kwietnia 1994 roku i zadeklarowano gotowość zawarcia nowego układu z Rosją na temat konwersji długów. Rosyjski rząd zawarł z Klubem Paryskim porozumienie o przedłużeniu terminu płatności należności w wysokości 7,2 mld dolarów na okres 7–15 lat, z czego 38% stanowiły długi wobec Niemiec²¹.

W lutym 1997 roku rząd federalny przyczynił się w dużym stopniu do odroczenia spłaty długów Rosji na rzecz Klubu Paryskiego na okres 25 lat. Należy podkreślić, że było to czwarte z kolei porozumienie Rosji z Klubem Paryskim, które doszło do skutku dzięki poparciu Niemiec.

Na początku czerwca 1998 roku Bundestag wystosował zapytanie do Ministerstwa Finansów, dotyczące wysokości środków kredytowych, które dotychczas zostały przekazane dla Rosji. Ministerstwo w odpowiedzi stwierdzało, że zadłużenie Rosji wobec Niemiec wyniosło według danych statystycznych 75,2 mld marek, z czego na gwarancje kredytowe „Hermesa” w byłym ZSRR przypadło ponad 50,8 mld marek, a w Rosji – ponad 14,7 mld marek. Do tego należało doliczyć kredyty

²⁰ Ibidem.

²¹ H. H. Höhmann, Ch. Meier, *Deutsch-russische Wirtschaftsbeziehungen...*, s. 23.

finansowe dla byłego ZSRR – 3,7 mld marek oraz Rosji – 5 mld marek, jak również gwarancje lokat kapitału (*Kapitalanlage-Garantie*) w Rosji w wysokości 875 mln marek. Ministerstwo Finansów podkreśliło, że nie jest w stanie uwzględnić udziałów poszczególnych republik postradzieckich, ponieważ wszelkie środki były przekazywane do centrali w Moskwie i dopiero stamtąd rozsyłane do pozostałych państw powstałych po rozpadzie ZSRR. Środki przeznaczone dla byłego ZSRR wyniosły w latach 1989–1997 ogółem 133,1 mld marek, z czego 21,6 mld marek przeznaczono na dopłaty i subwencje, około 84,1 mld marek na kredyty, gwarancje kredytowe i gwarancje lokat kapitału. Do tego należało doliczyć 22,3 mld marek, wyasygnowanych na saldo rubla transferowego oraz 3,7 mld marek – koszty finansowania projektów inwestycyjnych. Ogółem zagraniczne zadłużenie Rosji w maju 1998 roku wyniosło 171,1 mld dolarów²².

Dzięki zaangażowaniu Niemiec, zrzeszeni w Klubie Londyńskim prywatni wierzyciele umorzyli w lutym 2001 roku część rosyjskiego długu w wysokości 10,6 mld dolarów, a spłatę pozostałych 31,8 mld dolarów przesunięto. Podobna próba zainicjowana przez Rosję w 2000 roku wobec wierzycieli skupionych w Klubie Paryskim nie przyniosła pożądanych rezultatów, głównie ze względu na sprzeciw Niemiec, bowiem z łącznej kwoty zadłużenia rosyjskiego przypadało na nie 48% płatności (na USA i Japonię po 5%, Wielką Brytanię 3%). Kanclerz Schröder nie poparł podjętej próby restrukturyzacji zadłużenia Federacji Rosyjskiej. Argumentował on konieczność spłat długów rosyjskich następująco:

- Rosja wykazuje za 2000 rok doskonałe wyniki gospodarcze oraz posiada wystarczające rezerwy dewizowe w wysokości około 28 mld dolarów,
- Niemcy w związku ze spadkiem koniunktury gospodarczej oraz ujemnym deficytem w handlu z Rosją nie mogą sobie pozwolić na umorzenie zadłużenia²³.

Podczas szczytu G-8 na Okinawie w 2000 roku Niemcy zgodziły się na korzystne dla Rosji odroczenie spłaty około 8 mld marek do 2016 roku przy zmniejszeniu oprocentowania do 1,5%. Dług ten należał do tzw. starych długów poradzieckich, a termin jego spłaty upłynął w sierpniu 1998 roku. Powyższe uregulowanie umożliwiło przywrócenie gwarancji kredytowych „Hermesa” w wysokości 1 mld marek rocznie, które przyczyniły się do znacznego ożywienia wymiany handlowej Niemiec i Rosji.

Problem zadłużenia był omawiany podczas kolejnych spotkań Schrödera z prezydentem Putinem w styczniu oraz kwietniu 2001 roku. Nie przyniosły one jednak zdecydowanego przełomu w tej kwestii. Spośród propozycji rozwiązania niektórych aspektów rosyjskiego zadłużenia wskazać można:

- próbę rozwiązania wspomnianego zadłużenia Rosji z tytułu przejścia przez Niemcy jej wierzytelności wobec byłej NRD w wysokości około 6 mld dolarów. Rząd FR zaproponował możliwość zamiany zadłużenia w prawo Niemiec do wykupu akcji w przedsiębiorstwach rosyjskich. Jednakże strona rosyjska myślała jedynie o akcjach przestarzałych przedsiębiorstw poradzieckich, wystawianych do prywatyzacji. Tymczasem Niemcy były skłonne wyrazić zgodę na wykup akcji takich koncernów, jak

²² Deutschland ist in Russland besonders engagiert, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 16 lipca 1998, s. 14.

²³ Za: E. Cziomer, *Polityka Republiki Federalnej...*, s. 72.

Gazprom czy Łukoil, na co z kolei nie zgodziła się strona rosyjska. Powyższa kwestia powracała często w dyskusjach na niższych szczeblach, podczas których eksperci rosyjscy kwestionowali wysokość, a czasem celowość spłaty powyższego długu twierdząc, że Związek Radziecki do roku 1990 przekazywał byłej NRD ropę naftową oraz gaz ziemny po cenach niższych, niż na rynkach światowych,

- podjęcie częściowych spłat przez rosyjski rząd w odniesieniu do obsługi zadłużenia z tytułu odroczonej na 2001 rok płatności rosyjskich. Rosja miała w ciągu 2001 roku spłacić kwotę 1,2 mld marek²⁴.

W kwietniu 2002 roku doszło do porozumienia w sprawie rosyjskiego zadłużenia z tytułu dostaw z byłego NRD. Rosja zobowiązała się do spłaty 500 mln euro w ciągu trzech najbliższych lat. W 2002 roku miało zostać wypłacone 350 mln euro, a pozostała część w dwóch rocznych ratach. Uzyskanie w ten sposób środki miały zostać przeznaczone na zwiększenie sumy niemieckich gwarancji kredytowych, tzw. gwarancji „Hermesa” do wysokości 1 mld euro. Takie rozwiązanie było równoznaczne z darowaniem Rosji części długów. Ich wysokość oceniano na 6,4 mld rubli transferowych. Niemcy przez lata stały na stanowisku, że wartość rubla transferowego równa jest wartości dolara amerykańskiego. Na tej podstawie domagały się zwrotu 6,4 mld dolarów, czyli 7,5 mld euro.

Inwestycje bezpośrednie i kooperacja przemysłowa

W 1989 roku zainwestowano w projekty gospodarcze w ZSRR 29 mln marek, w 1990 roku – 33 mln, zaś w 1991 roku – 15 mln marek. Zmiany polityczno-ekonomiczne, które nastąpiły po rozpadzie ZSRR przyczyniły się do spadku wielkości niemieckich inwestycji bezpośrednich w Rosji. W 1992 roku wyniosły one tylko 14 mln marek, natomiast w 1993 roku osiągnęły poziom z 1990 roku, tzn. 31 mln marek. Do połowy 1993 roku w Rosji było zarejestrowanych 1141 wspólnych przedsiębiorstw z niemieckim udziałem, co stanowiło 12,5% ogólnej liczby. Natomiast rosyjskie inwestycje w Niemczech wyniosły do końca 1991 roku 381 mln marek. W 1993 roku napłynęło z Rosji do Niemiec 153 mln marek. Do znaczących rosyjskich inwestycji na obszarze byłej NRD należały:

- 35% udziału Gazpromu we wspólnym przedsiębiorstwie Wintershall Erdgas Handelshaus (Berlin) razem z Wintershall (Kassel),
- 5% udziału Gazpromu w Leipziger Verbundnetz Gas AG,
- zakup Addinol Mineralöl GmbH (Luetzkendorf) przez spółkę Beszkersarsy z Baszkirstanu,
- zakup fabryki celulozy Pirna GmbH przez moskiewską firmę Sokolniki przy zaangażowaniu inwestycyjnym w wysokości 303 mln marek w celu jej modernizacji,
- 23% udziału rosyjskiego koncernu naftowego Rosneft w konsorcjum Mitteldeutsche Erdölraffinerie GmbH razem z Aquitaine S.A. (Paryż – 43%) i Thyssen Handelsonion (Düsseldorf – 33%), mającym na celu budowę rafinerii Spergau (Leuna)

²⁴ Idem, *Problemy współpracy..., passim*.

o ogólnej wartości 4,3 mld marek, przy finansowym wsparciu ze strony państwa w wysokości 1,3 mld marek²⁵.

Wspomniany brak stabilizacji wewnętrznej w Rosji w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych nie przyciągał niemieckich inwestycji bezpośrednich. Inwestowanie w Rosji wiązało się ze zbyt dużym ryzykiem i paradoksalnie to Rosja więcej inwestowała na terenie Niemiec. W latach 1992–1993 wartość inwestycji rosyjskich na obszarze nowych landów niemieckich wynosiła około 330 mln marek, podczas gdy inwestycje niemieckie w Rosji w tym okresie osiągnęły wartość zaledwie 30 mln marek. Doliczyć do tego jeszcze trzeba olbrzymie kwoty tzw. brudnych pieniędzy napływających od 1993 roku w ilości 100 mln marek rocznie. W 1995 roku Rosja partycypowała tylko w 6% inwestycji niemieckich w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Wyprzedzały ją Węgry – 44,5%, Czechy – 30,3% i Polska – 7,7%. Łączna wielkość inwestycji nie przekroczyła 1 mld marek²⁶. Tak nieznaczne zaangażowanie inwestycyjne stanowiło wyraz negatywnego odbioru sytuacji wewnętrznej w Federacji Rosyjskiej, tzn. destabilizacji gospodarczej i patologii społecznych, m.in. umacniania wpływów mafii.

Jednakże trzeba wziąć pod uwagę, iż przedstawione powyżej dane nie w pełni odpowiadały rzeczywistości zaangażowaniu kapitału niemieckiego w Rosji. Przykładowo inwestycje firmy Henkel w jednym tylko przedsięwzięciu w St. Petersburgu miały osiągnąć do 1996 roku wartość 39 mln marek.

Od połowy lat dziewięćdziesiątych następował powolny wzrost niemieckich inwestycji bezpośrednich w Rosji na tle coraz większego zaangażowania kapitału zachodniego. Jednak w Rosji Niemcy plasowali się na dalekim miejscu wśród inwestorów zagranicznych, z dużą stratą do USA, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii. Najwyższy poziom inwestycji niemieckie osiągnęły w 1998 roku – 711 mln marek. Wskutek kryzysu w Rosji wartość inwestycji niemieckich spadła w 1999 roku do 453 mln marek. W 2000 roku Niemcy zainwestowały w Rosji 395 mln marek, tym samym znaleźli się na trzecim miejscu wśród państw Europy Środkowo-Wschodniej po Polsce – 2 mld i Czechach – 1,46 mld marek.

W 1999 roku w Rosji działało około 1800 niemieckich firm, które często wchodziły w różne formy kooperacji z firmami rosyjskimi. Zdecydowanie największym niemieckim inwestorem był koncern Ruhrgas AG, który kupił 4% akcji rosyjskiego koncernu gazowego – Gazpromu. Miał on także swój udział w podpisaniu w maju 1998 roku porozumienia o dostawach gazu ziemnego z Syberii do Europy Zachodniej. Również wiosną 1999 roku niemieckie koncerny BASF i Wintershall Gas GmbH zaangażowały się, wspólnie z Gazpromem, w poszukiwania i przesył gazu ziemnego z Syberii do Niemiec. W związku z planami rządowymi w Niemczech dotyczącymi wyeliminowania energii jądrowej, koncern Bayernwerke AG wspólnie z austriackim Österreichischer Verbundgesellschaft, podpisały także

²⁵ H. H. Höhmann, Ch. Meier, *Deutsch – russische Wirtschaftsbeziehungen...*, s. 10–12.

²⁶ E. Cziomer, *Znaczenie stosunków niemiecko-rosyjskich dla bezpieczeństwa i współpracy w Europie*, „Sprawy Międzynarodowe” 1997, nr 4, s. 16–17.

umowę ze spółką Zjednoczonych Systemów Energetycznych Rosji (RAO JES) na dostawę energii elektrycznej z Rosji do Niemiec²⁷.

Kooperacja przemysłowa poza sektorem energetycznym odgrywała niewielką rolę. Było to związane z niechęcią do ryzyka strony niemieckiej, a nierzadko z brakiem dobrej woli po obu stronach. Mnożyły się trudności. Wśród powodów braku większego zainteresowania niemieckich przedsiębiorców Rosją wskazywano następujące:

- rosnące rozmiary przestępczości zorganizowanej, starającej się podporządkować sobie działalność „oficjalnych” gałęzi gospodarki,
- korupcja wśród urzędników,
- upadek etyki kupieckiej,
- chaotyczna i niespójna polityka gospodarcza,
- sprzeczność pomiędzy niektórymi przepisami sprzyjającymi inwestycjom, a ustawodawstwem podatkowym oraz samowolą urzędników przy ich interpretacji,
- niejasność w rozdziale kompetencji pomiędzy regionami a rządem centralnym²⁸.

Do przedsięwzięć najbardziej mogących przyczynić się do stworzenia w Rosji nowoczesnej gospodarki rynkowej, głównie poprzez transfer nowoczesnych technologii, należały inwestycje bezpośrednie. Spośród planowanych inwestycji firm niemieckich w Rosji należy wymienić:

- plany BMW związane z wybudowaniem do końca 1999 roku montowni w Kaliningradzie. Do 2001 roku miało powstać 1300 miejsc pracy. Zakład miał wytwarzać w przyszłości rocznie 10 tys. samochodów marki BMW z serii 5 i Landrover. Odpowiednie porozumienie podpisały BMW, rosyjskie towarzystwo dystrybucyjne Vital oraz zakład samochodowy Avtotor. BMW i jego rosyjscy partnerzy mieli zainwestować do końca 2002 roku 50 mln marek w montownię oraz 75 mln marek w dystrybucję samochodów. Montowane w Rosji samochody marki BMW w założeniu miały być tańsze o 20% od eksportowanych do Federacji Rosyjskiej. Przedstawicielstwo BMW w Rosji zostało otwarte w 1994 roku²⁹,
- około 12 mln dolarów zainwestowała firma Müncher Herlitz International Trading AG w rosyjskie przedsiębiorstwo produkujące papier – Wołga AG. Bawaria otrzymała 36% akcji przedsiębiorstwa, którego wartość szacowano na 300 mln dolarów. 150 mln dolarów zamierzano zainwestować m.in. w obróbkę drewna, szkolenia oraz komputeryzację. 45 mln dolarów miało pochodzić z kredytu udzielonego przez konsorcjum niemieckich banków z udziałem Deutsche Bank³⁰,
- około 720 mln marek zamierzał zainwestować Mercedes-Benz i UAS – Uljanowski Awtomobilnyj Sawod we wspólne przedsiębiorstwo, które miało produkować w Uljanowie jeepy, transportery i silniki dieslowskie przeznaczone na rynek rosyjski.

²⁷ Idem, *Nowe elementy w polityce Niemiec wobec Rosji i Ukrainy*, „Opinie” 1999, nr 26, s. 22–23.

²⁸ H. H. Höhmann, Ch. Meier, H. Timmermann, *Russia and Germany...*, s. 18.

²⁹ BMW baut Montagewerk in Kaliningrad, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 10 kwietnia 1999, s. 20.

³⁰ Russland: Ausländische Investoren streiten um die besten Startpositionen, „Die Zeit”, 1 września 1995, s. 5.

Projekt miał być współfinansowany przez banki: Weltbank-Tochter IFL i Osteuropa-bank³¹,

- przedsiębiorstwo Salamander AG planowało zwiększyć swoją aktywność w Rosji. Według planów firma miałaby sprzedawać na rosyjskim rynku 1 mln par butów rocznie. Założona w 1995 roku firma Rjasanwest GmbH sporządzała dla spółki Salamander w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych 300 tys. par butów. Do 2003 roku firma planowała zwiększyć roczną produkcję par butów do 600 tys. Handlowa działalność przedsiębiorstwa na rynku rosyjskim jest kierowana i koordynowana przez Salamander Ost GmbH.

Wśród przyczyn niewielkiego zaangażowania firm i koncernów niemieckich w Rosji na przełomie wieków, wymienia się przede wszystkim:

- niekorzystne warunki działalności inwestycyjnej, która koncentruje się głównie wokół głównych ośrodków przemysłowo-naukowych,
- brak bezpieczeństwa prawnego oraz nieobliczalna polityka podatkowa wobec inwestorów zagranicznych,
- arogancja aparatu urzędniczego i łapówkarstwo,
- stosunkowo mała gotowość inwestorów niemieckich do ryzyka³².

Pomimo tych trudności Niemcy pozostają jednym z głównych inwestorów zagranicznych w Rosji. Do najważniejszych branż w rosyjskiej gospodarce wybieranych przez niemieckich inwestorów należały: sektor paliwowo-energetyczny, surowców, przetwórstwa spożywczego oraz handel detaliczny i hurtowy.

Najważniejszymi inwestorami z Niemiec były w ostatnich latach następujące przedsiębiorstwa: Ruhrgas AG, Ikea Deutschland, Metro, Rewe i Obi³³.

Podsumowanie

Rosja pozostaje ważnym partnerem gospodarczym Niemiec. Wynika to z tradycji powiązań, znajomości rynku rosyjskiego oraz pozycji Niemiec w handlu zachodnim Rosji. W omawianym okresie Niemcy były postrzegane jako kluczowy partner w realizacji gospodarczych zamierzeń Federacji Rosyjskiej. Oczekiwania wobec Niemiec dotyczyły m.in. uzyskania dostępu do nowych kredytów oraz pozyskaniu ich dla zaangażowania inwestycyjnego na terenie Federacji Rosyjskiej. Do pewnego stopnia interesy obydwu państw były zbieżne, ponieważ Niemcy były zainteresowane otwarciem rynku rosyjskiego dla swoich firm oraz powiązaniem Rosji z europejskim obszarem gospodarczym.

Rosja stała się najważniejszym dostawcą surowców energetycznych do Niemiec: ponad 30% niemieckiego importu pochodziło z rosyjskiej produkcji. W 2002 roku dostawy ropy i gazu z Rosji osiągnęły wartość 9,5 mld euro, stanowiło to 73%

³¹ *Russland: Mercedes-Benz kommt mit seiner neuer Fabrik nicht voran*, „Die Zeit”, 2 czerwca 1995, s. 7.

³² E. Cziómer, *Problemy współpracy gospodarczej...*, s. 16–17.

³³ F. Kamiński, *Współpraca gospodarcza regionów Niemiec i Rosji na przykładzie obwodu kaliningradzkiego i wybranych krajów związkowych*, [w:] *Gospodarka Niemiec a kraje Europy Środkowej i Wschodniej*, red. I. Bil, K. Cisz, B. Brocka-Palacz i in., Warszawa 2006, s. 267.

ogólnej wartości rosyjskiego eksportu do Niemiec (13 mld euro). Niemcy sprowadzały z Rosji także wyroby z żelaza i stali, metale oraz produkty chemiczne, a więc towary pochodzące z sektora średnioniskiej i niskiej techniki. Natomiast w eksporcie z Niemiec do Rosji dominowały towary z dziedziny średniowysokiej oraz wysokiej techniki, m.in. maszyny i urządzenia.

Niemiecko-rosyjska współpraca gospodarcza w latach 2000–2002 przeżyła widoczny rozwój w porównaniu z latami dziewięćdziesiątymi ubiegłego wieku, wówczas bowiem znacznie ograniczały ją m.in. niekorzystne warunki działalności inwestycyjnej w Rosji oraz problem rosyjskiego zadłużenia wobec Niemiec. Do rozwoju tej współpracy znacznie przyczyniła się stabilizacja sytuacji gospodarczej i finansowej Rosji oraz mierze instytucjonalizacja współpracy niemiecko-rosyjskiej.

Należy oczekiwać, iż również w przyszłości współpraca gospodarcza Niemiec i Rosji będzie się rozwijać. Jej integralnym elementem powinno być kontynuowanie wspierania przez Niemcy procesów modernizacyjnych w Rosji.